

maradtak hajdani életkeretei, de ezeket a kereteket már nem képes megtölteni étellel, súllyal és tartalommal. A régi helyzet már veszendőbe ment, nagysága, ereje, biztos fölénye a város fölött már réges-régen a múlté; az a réteg, melyre legfőképpen támaszkodott, mellyel élt vagy halt, ma már nagy tömegeit elveszítette, harcaiban alulmaradt, elvérzett s még meglévő híveiből és partizánjaiból is kivesszett minden kedv, ambíció és energia a „métier“ iránt. A francia paraszt, ellentétben a magyartól, már fut a földjétől, régen ellenséget lát benne, válságos helyzetének előidézőjét és okozóját s mindenkinek, aki sorsa felől érdeklődik, pesszimista kézlegyintéssel feleli: „C'est un métier perdu!“ A fiataltságot pedig már éppen nincs, ami a földhöz kötné. Hidegen hagyja el a falut, özönlik a városokba más szerencsével megpróbálkozni vagy beáll a gyárvárosokba ipari munkásnak. A lakosságot ezek a gyártelepek, ipari centrumok szívták föl, amellettt megtizedelte őket a természetes szaporodás ijesztő csökkenése s eléggé megritkította a világháború is.

A múlt század óta ezek a franciaországi falvak, különösen az Ile de France-tól távolabbeső országrészekben, alig változtak meg külsőleg. Az idegen, aki látta Párizst, az óriási fővárost, nagyarányú fejlődését s gigantikus városi életét s aki megcsodálta átutazásai alkalmával a csinos német falvakat, a ragyogó svájci házakat, bizonyára nagy csalódással látja a legkirívóbb árnyoldalt, a mai francia falvat, mely a mai roppant arányú fejlődésben, technikai haladásban, ipari evolúciók korában úgy hat, mintha egy nagyon távoli, a középkorral letűnt század hagyta volna itt emlékbe és örökségnek. Valóban: azóta alig változott itt valami. Külsőbb felőlőbb változás legfeljebb annyi van, hogy némely házat úgy-ahogy kitataroztak, némelyikhez új, dépendence-szármag épült, azután a falu elején idegenforgalomra gondoló kék táblák adják tudtul, hogy a faluban műyen és mennyi antikvitas látható; változás az is, hogy sok falun kitűnő autótút fut keresztül, az állam kitűnően karbantartott route nationale-jai, de ezeket az utakat egy fejlődésben régen elakadt, ódivatú háztábor öleli át: ugyanazok a régi, lapostetejű házak olasz mintára cserepezve, melyek egy emeleten alul azonban nem adják; ugyanazok a szűk, lélekzetnélküli utcák, pedig itt, a vidéken telt volna szélesebb utakra is 3 ugyanazok az agyonzsúfolt házak, ugyanazok a régimódi formák és stílusok mindenben, ha ugyan ezen a fokon még stílusról lehet beszélni. A modern kényelemnek, a technikai „vívmányok“ felhasználásának semmi nyoma, az egyetlen elektromos világítást kivéve. A lakáskultúra még ma is hihetetlenül primitív, tradicionális fokon van, a „nyugati“ jelzöt bizony komikus volna használni. Micsoda csodálatos különbségre akad ezzel szemben az ember, ha például Németországba utazik át: emitt még, francia területen a fejlődő városok, nagy ipari telepek árnyékában alvó, kihalt kis falvak képét hozza eléje a vonat. Elzász-Lotharingiában már felöltik valami változás, a német falukultúra egynémely jele összevegyülve a francia alapkarakter tradicionális jelenségeivel; a változás főleg akkor Őtíik szembe, mikor a vonat befut a mai Németországba: csinos, takaros falusi házak sorozatai, rengeteg új ház, tükörként csillogó ablakokkal; a régi házak takarosra, tisztára átfestve; tiszta utcák, eleven élet, a

környéken gyönyörűen megmunkált szántóföldek. A francia falvakban viszont, kivéve a Párizshoz közelebblevőket, új ház, modern hársor aligha kerül a szemlélő elé. Miért is kapnának kedvet az építkezéshez, a vállalkozáshoz, mikor ma mindenki inkább elhagyja a falut, semhogy új jövevénynek szegődjék be? A változás tehát csak passzív: az élet némelyik faluban mintha teljesen kihalt volna, üres házak, omladozó udvarházak eléggé sűrűn bukkannak fel, gazdáik elhagyták, a városba költöztek, eladniok nem sikerült a visszamaradó hajlékot s úgy maradtak ott ezek, elárvalva, lakatlanul, mintha szomorú szimbólumait akarták volna megőrizni az elsorvadó falunak.

A falu belső elváltozása — alig hatvan-hetven év következménye — még sokkalta szomorúbb, mint a külső keretek látszólagos megmerevedettsége: megszűnt az a régi, kedves, idillikus élet, mely annyira vonzóvá és csábítóvá tette a falvakat. Nyoma sincs a megelégedettségnek és a nyugodt munkának. A lakók száma az elmúlt évtizedek folyamán nagyon megcsappant, néhol, akár Kelet-Franciaországot nézzük» akár a déli, nyugati, északnyugati részeket, egész falvak néptelenedtek el, úgyannyira, hogy két-három községet kellett összevonni egy közigazgatás alá. Akárhány plébániát idézhetünk, amelyeknek kilenc-tíz olyan falut adtak, ahol még tíz-húsz évvel ezelőtt rendes plébánia és állandó mairie volt. A kisbirtokok egész sora cserélt gazdát, némelyik nyolc-tíz kézen is átment egy évszázad folyamán, néhol az apróbb törpebirtokokból nagy domíniumok nőttek össze egy-egy nagyiparos kezében; a túlnyomólag kisbirtokosból álló francia parasztság jelentős része mondott le földjéről, a földművelésről s váltotta át élete sínjét más foglalkozásra; városi lakos lett s vagy az ipari munkásság számát szaporította, vagy pedig kiskereskedő, földügynök, telekspekuláns, kocsmáros, adóbeszedő stb. lett belőle, a földhöz azonban már többé sohasem tért vissza: mindenképpen rontott a falu egységén és nyugodt prosperálásán. A mai helyzetre legjobban rávilágít az a statisztika, melyet az idej párizsi mezőgazdasági kongresszuson ismertetett egy cöte d'ori képviselő, akinek a kerületében a falvak ugyanennek az epidémiának a hatását sínylik. Az utolsó nyolcvan év statisztikai adatai valóban nagyon is lesújtó eredményeket tartalmaznak: 1846-ban Franciaország még par excellence agrárjellegűt mutat, hiszen össznéességéből több, mint kétharmad él falun s foglalkozik földműveléssel, pontosan 75,6 százalék. A közben nagy erővel meginduló áramlás a város vagy a nagyobb ipari centrumok felé gyökeresen megváltoztatta a népesség eddigi eloszlását. 1911-ben például már a városi lakosság száma kétszeresre emelkedik, s az 1846-i 24,4%-ról 44,2%-ra szökik fel. Tizenöt év múlva pedig már a népesség 49,6 százaléka lakik a városokban. 1929-re ez a különbség is teljesen eltűnik s a falusi lakosság száma, az össznéességhez viszonyítva, már 46,2%-ra esik vissza. Ilyen nagymérvű eltolódásra egyetlen európai államban sincs példa, legfeljebb Németországban, ahol az utóbbi félszázad alatt ugyancsak teljesen felcserélődtek a városi és a falusi lakosság erőviszonyai: az előbbi már 64 százalékkal van túlsúlyban a falu felett. De tekintetbe kell venni, hogy a világháború kitöréséig a két állam népesedési viszonyai mennyire eltérők egymástól: a növekedés index-

száma amennyire hanyatlak az egyik oldalon, olyan nagy mértékben nő a másikon: Németországban ötven év alatt a lakosság száma 27 millióval emelkedett, ami 64—65 százalékos gyarapodásnak felel meg, míg Franciaországban ugyanennyi idő alatt csak 14 százalékos gyarapodást mutat fel a statisztika. Él kell tehát ismerni, hogy a franciaországi helyzet jóval súlyosabb a németországinál s hogy az előbbi állapota sokkal figyelemreméltóbb, a francia falvak vérvesztesége s nagy háttérbeszorulása sokkal inkább megdöbbentő, mint a német falvaké, ahol azóta különben már a falufejlesztés gyors iramban megindult munkája, a telepítések és egyéb akciók is nagyon sokat lendítettek a helyzeten, míg itt, a francia területen ezideig még alig történt komolyabb lépés a haldokló falu érdekében.

Hogyan ment végbe ez a nagy eltolódás a falu kárára? Milyen motívumok és milyen sajátosságok körülmények játszottak közre előidézésében? A legfontosabb ok közismert: nem más ez, mint a falusi lakosság évtizedekkel ezelőtt megindult nagy városbaáramlása. Ezt a folyamatot minden ország ismeri, de a franciaországi faluproblémánál azért fontos bővebb részletezése, mivel egészen sajátos viszonyok és körülmények között indult meg s főleg az a réteg, mely máshol még görcsösen ragaszkodik földjéhez és eredeti foglalkozásához, lett hűtlen a földhöz és a faluhoz.

A múlt század közepetáján az erős ütemben megkezdődő industrializálódás a nagyipari termelés fokozatos kiépítésével s a termelési lehetőségek nagyarányú fejlesztésével egész Európában azonos hatást váltottak ki: a városok rohamos megnövekedését és a falusi rétegek, elsősorban az itt elhelyezkedni nem tudó vagy rossz életlehetőségek közt lévő mezőgazdasági munkásság nagymérvű áramlását az ipari munkára s a városi életbe, ahol a megélhetés sokkal könnyebbnek látszott, a kényelem, az életnívó jóval dúsabbnak tetszett, mint a magáramaradt falusi környezetben, az egyszerű vidéki viszonyok középett. Franciaországban azonban nemcsak ez a munkásréteg igyekezett jobb elhelyezkedést találni a nagyipari termelésben, hogy a mezőgazdasági üzemekben lévő alacsony munkabért felcserélje az ipari üzemekben elérhető nagyobb munkadíjjal s a relatíve könnyebb megélhetéssel. Nemcsak a földnélküli kisparasztság s a bérletekkel balul próbálkozó földművesek özönlöttek mindig többen és többen a város felé, hogy ott akár csak mint egyszerű munkás, akár pedig mint „employé” vagy „tisztviselő”: altiszt, hivatalszolga stb. helyezkedjenek el,¹ de magából a birtokosparasztság soraiból is rendkívül sokan kerestek a városban új pályát és más foglalkozást. „A mezőgazdasági lakosság a kérlelhetetlen végzet egy nemének hatása alatt folyvást hanyatlott” — írja már a múlt század második felében Meline „Le retour à la terre” című munkájában. A mezőgazdasági munkás elhagyta a földet, mert az neki sok munkát és sok nélkülözést okozott; inkább ment

¹ Jellemző képe a városba özönlő falunak az a múlt század végén megtörtént eset, melyet Meline idéz: a párizskörményei kerület prefekturája 400 állásra hirdetett pályázatot s erre a pályázatra azután 50.000, legtöbbször vidéki és falusi ember nyújtotta be kérvényét: 35 ezren pályáztak útkaparónak, 7 ezren hivatalszolgának, 5 ezren iskolaszolgának stb. Más irányban jellemzőek a párizsi L'Illustration c. folyóiratnak a múlt évben közölt fényképei az elhagyott francia falvakról, a „romokról”.

a gyárba, mert ez neki kevesebb munka árán biztosított nagyobb munkabért és rendes, állandó életmódot.¹ Legelőször tehát a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkásnép vált hűtlenné a faluhoz, példáját követte a fermier is, aki kisebb birtokegységet bérelt ki, számításai azonban valamilyen ok miatt nem váltak be s a meggazdagodás helyett a teljes leszegényedés jutott ki osztályrészül s így inkább a városban, ahol mégis számosabb munkaalkalmat lehetett találni, próbált új existenciát teremteni magának. Végül erre az útra lépett a propriétaire is, a birtokkal rendelkező parasztgazda is \$ ez jelenti egyúttal a francia faluprobléma mélypontját. Mert az még teljességgel érthető, ha a mezőgazdasági munkásság keresett a városban a nagyipari termelés fellendülésével több munkaalkalmat és jobb megélhetést. De a birtokos gazdaréteg városbaözönlése, főleg olyan mértékben, ahogyan az Franciaországban történt, nem magyarázható meg ilyen könnyen: egész más motívumok mélyítették közte és a föld között azt a nagy és még ma is áthidalhatatlan szakadékot, mely előtt teljesen érthetetlenül és meglepetten áll az állam s az illetékesek s majdnem lehetetlennek tartják orvoslását és megszüntetését.

A francia propriétaire-osztály válsága, mely a falu válsága is egyúttal, még a múlt század végén kezdődik el, mikor a mezőgazdaság nagyszerű helyzetét („une ère de prospérité incomparable“) egy hirtelen kitoró gazdasági krízis dönti meg: az új kontinensek színrelépésével s az idegen konkurrenda előtérbe kerülésével a belföldi piacokon a mezőgazdasági produktumok ára hihetetlenül leesik, nagymérvű eltolódást okoz a földbirtokok értékelésében is: a telekárak több, mint 40—50 százalékkal alacsonyabbak lesznek, a mezőgazdasági munkásság elpártolásával nőnek a munkabérek, a main d'oeuvre drágasága nagyon is érezhetővé válik, az értékesítés nehézségeit egyre jobban és jobban érzik, egyszóval a mezőgazdasággal foglalkozók felett mindig nagyobbak lesznek a terhek s egyre elviselhetlenebbekké válnak a nehézségek. A francia falu itt kapja az első, szinte kiheverhetetlen csapást, a földbevetett hit ekkor rendül meg legelőször a parasztságban s a kétség, a kiábrándulás azóta mégcsak fokozódott. Fokozta ezt a kiábrándulást, hogy az állam és a törvényhozás részvédenül haladt el a panaszok mellett s a társadalomban inkább a munkásság, a szociális áramlatokban dsőrendűvé deklarált munkáskérdés iránt volt egyedül érdeklődés. Ma, amikor a haldokló falu s az elnéptelenedett vidék már túlon túl nagy nemzeti veszedelemmé ért, mindenfelől feszült figyelemmel kísérik és panaszozzák ezt a kórt, egyszerre mindenki segíteni szeretne s a sajtóban, a törvényhozás házaiban folyik a polémia, hogy hogyan lehetne visszaadni a falu egészségét, de akkor, mikor még játszva elejét lehetett volna venni a bajnak, a faluval senki sem törődött. Pedig akkor még a parasztság erősen ragaszkodott birtokaihoz, igyekezett azokat mindenáron megőrizni és szaporítani. S bár a gyárak, a nagyipari termelés elvonta tőle munkásait, a megmaradotakat pedig rohamosan megdrágította, úgy segített magán, hogy minden munkát a család keretein belül végeztetett el, inkább a gyermekei-

¹ Meline: Le retour à la terre, Paris, 1906. 4. kiadás, 99.1.

nek fizetett, de nem használta és nem vette igénybe az idegen kéznapszámot. A következő generáció alatt azonban már a birtoktest nagymérvű szétforgácsolódásával, feldarabolódásával, melyet az elavult francia örökösödési törvény nemcsak hogy eltűrt, de elő is segített, az egyensúly felborult, a birtokrész örökösei egyideig még törték magukat, dolgoztak, de végül is többé-kevésbé belefáradtak a nagy iramba s a nehéz dologba, mely kielégítő eredményt már alig hozott, átengedték más javára földjüket vagy eladták, s a városban vagy a szomszédos bourgban próbálták erejüket és megmaradt pénzeszközüket hasznosítani. Hasonló folyamat ment végbe akkor is, mikor az újabb nemzedék már nem a mezőgazdaságban akart érvényesülni; a nagyobbik fiú elhagyta a falut, más foglalkozást keresett magának s a földhöz akkor sem tért vissza, amikor már ő vehette volna át felette az uralmat. Közben a birtok már talán a negyedik vagy az ötödik kézbe ment át, bérlet lett belőle, vagy szétparcellázták, de gyakori sorsa volt az is, hogy egy városi kisbourgeois vásárolta meg nyaralónak, vagy talán kertgazdaság céljaira váltotta át valaki, több esetben valaminő ipari vállalkozás, nagyipari üzem vette meg az eladó területet. Bárhogyan is történt, a mezőgazdasági művelés alá vont területek száma egyre fogyott, a mezőgazdasági termelés egyre kisebbéit s mai eredménye ennek a folyamatnak az, hogy a valaha sokat exportáló Franciaország ma már képtelen sajátjából fedezni hiányzó szükségleteit, igen jelentős behozatalra szorul, főleg kenyérmagvakban és egyéb mezőgazdasági terményekben.

Az imént említett mezőgazdasági krízisen kívül még más körülmény és más ok is jelentékenyen mélyítette a kisbirtokos francia paraszt és a föld közötti szakadékot: e félévszázad alatt a francia parasztság gondolkodása is gyökeres elváltozáson ment át s teljesen az ellenkező végletbe toldott el. Ma már igen elenyésző azok száma, akik minden erővel, vállalva a legnagyobb nehézségeket is, ki akarnak tartani a falu és a föld mellett. A legtöbb propriétaire azonban már régen kárba veszett fáradságnak tartja a földművelést, ahol szerintük a sok és nehéz munka, rengeteg kiadás és többszörös befektetés eredménye nem más, mint a leggyakoribb ráfizetés. A francia paraszt lelkében egyébként is mindig volt valami titkos vágyódás, megnevezhetetlen nosztalgia — latin népek öröksége és jellemvonása — a városi élet után s mindazon dolgok felé, melyet ez az élet jelent; a francia amúgyis inkább városlakó nép, — hogyne cserélte volna fel hát szíves-örömmel a falusi életet, a nehéz munkát a városi kényelemmel s valami könnyebb foglalkozással? Régi, tradicionális élethivatásából kiábrándult, szegényli is: a földművelés a leglenézettebb foglalkozásnak számít. Csak idők kérdése volt, hogy mikor fordít hátat neki véglegesen. A francia falvokról valóban el lehet mondani André Chevrillonnal: „Nous passons du règne de la tradition au règne de l'opinion. A francia paraszt mindenképpen hasonlatos akar lenni azokhoz, akik a városban élnek: vakon utánoz mindent, ami a város felől jön; a demokrácia és a liberté-égalité-fraternité-közársaságában ő sem óhajt egyszerű „paysan“ maradni, hanem „monsieur“, mint a többiek s nemcsak címzésben és megszólításban, de a való élet keretei

között is. A nagy hasonulás vágya dobatta el vele már régesrég a népviseletet, ezért szállt autóra vagy legalább is motorbiciklire ő is; házában szeretné tudni mindazt, ami egy kisbourgeois városi otthonában fellelhető. A mezőgazdasági gépeket: traktort, vetőgépet, boronálót, aratómasinát sem azért vásárolja tulajdonképpen, hogy az emberkéz munkáját helyettesítse velük, hanem mivel már a faluban is van több ismerősének belőlük s a gépi munkával talán előkelőbbé lehet tenni a lenézett foglalkozást. Különösen nagy fejhosszal vezet mindeme modernizálódási és asszimilálódási lázban a fiatalság, itt is főként a leányifjúság. Fialtal parasztasszony nonsens a mai francia faluban: éppen olyan dámát alakít ő is, mint a városbeli honfitársnője.

Rá kell mutatni e két főokon kívül arra a közismert kórokozóra is, mely évtizedek óta a francia családok nagy betegsége: a gyermekáldás megakadályozására s a természetes szaporodás ijesztő csökkenésére. Pótolhatatlan vesztesége ez a mai Franciaországnak s a haldokló falvaknak is. Természetesen a nagyvárosokban jóval mélyebb esést mutatott mindig és mutat ma is a születések száma, de azért a statisztika a falvakban sem érte el soha a relatív arányt. A bretagnei falvak kivételével mindegyikben nagy hanyatlásról számol be.

Hogyan fogja megmenteni Franciaország haldokló falvait s hogyan akarja pótolni az elhűtlenedett rétegeket? Ma még senki sem tudná megmondani. Orvosszerekben eddig sem volt hiány s azok, akik e dekadenciával szemben régóta hirdetik a gyógyítás és a fejlesztés szükségességét, számos gyógymódot ajánlanak. A mai francia falu nem egy, de nem is két baj szövevénye, hanem egy egész problémakomplexumé, melyet végig meg kell oldani, hogy a falu egészsége és nyugodt prosperitása helyreálljon. Nemcsak a falvak miatt, hanem a bajbajutott mezőgazdaság miatt is. Mindenesetre az orvoslás útját nem abban az irányban kell keresni, amelyen azt egy francia képviselő megjelölte. Szerinte „ha meg akarjátok állítani a falu elnéptelenedését, teremtetek birtokosokat“, ami elméletben talán tetszetős, de a gyakorlatban itt nem sokat segít, márcsak azért sem, mivel a telepítés és a földhözjuttatás nem állítaná meg a falu elsorvadását, hiszen itt éppen a birtokos parasztság az, amely menekül a földtől, tehát az a réteg, melynek földje, beruházása, gazdasági felszerelése már megvolt és érvényesült. De ha mégis a földtelenség lenne a faluprobléma sarkpontja, a birtokosítással csak egyetlen kérdést sikerülne elintézni. Holott a haldokló francia falu sok, sok dologra szorul rá: így elsősorban javítani kellene életviszonyait, meg kellene szervezni a mezőgazdasági termelést, az értékesítést, rendezni a hitelellátást, az örökösödési törvényt, emelni a falu életszínvonalát, fokozni a parasztrétegek öntudatát, ellenállását, a fiatalságot visszavezetni a földhöz és a faluhoz. Csak egy olyan munkaprogrammal akadályozhatják meg a franciák a további dekadenciát, mely mindent orvosolni fog és mielőbb megkezdí azt a földművesgondozó munkát, melyben más népek, így a németek, s nem utolsó sorban mi magyarok is már előttük járunk.

CSISZÁR BÉLA